

Izvorni naučni rad
UDK 821.163.4-31.09Spahić O.

Тетяна КОЦЬ (Київ)

Інститут української мови НАН України

Tetyana_kots@ukr.net

МОВНІ ЗАСОБИ ОЦІННОСТІ В РОМАНІ ОГНЕНА СПАХІЧА „ХАНСЕНОВІ ДІТИ“

У статті здійснено аналіз мовних засобів оцінності в романі сучасного чорногорського письменника Огнена Спахича „Хансенові діти“, перекладеного на українську мову. Оцінність кваліфіковано як універсальну стилістичну категорію, яка охоплює різнорівневі мовні одиниці з аксіологічною семантикою і передає позитивне або негативне ставлення мовця до названого предмета, явища, поняття.

Текст роману порушує близьку і зрозумілу для українського й чорногорського народів проблему втрати людськості в умовах тоталітарних систем, іронічне портретування міфу про свободу в демократичних суспільствах. Мовну поведінку перекладача твору визначають загальнолюдські цінності свободи, що виступають основою мотивації для побудови оцінних парадигм ядерних понять: *людини, довкілля, тоталітарного устрою, нового світу*, які мають виразно негативну психологічну й емоційну конотацію. Раціональна аксіологія виявляється в контекстуальному функціонуванні загальномовних лексичних одиниць.

Позитивнооцінними, емоційними й символічними в тексті є загальнолюдські цінності культури та духовності, які об'єднують націю і людство загалом: *мистецтво, природа, історія*. Оцінювання в перекладному творі відбувається шляхом уживання мовних одиниць, зареєстрованих у словниках або в пам'яті носіїв мови з погляду їхніх ціннісних орієнтирів. Аналіз перекладного тексту доводить, що проблема тоталітарної системи має спільне осмислення в чорногорській і українській картинах світу. Одним із визначальних критеріїв формування аксіологічної шкали роману є естетична довершеність семантичного, змістового наповнення мовних одиниць – лексем, висловів, фразеологізмів.

Розглянуті аксіологічні парадигми лексичних одиниць, зокрема синонімів, і стилістичних засобів (епітетів, метафор, антитез, оксиморонів) засвідчують, що традиційно

усталена загальнолюдська аксіологічна шкала впливає на виявлення спільного фонду різних мов і робить художній твір надбанням усього людства.

Ключові слова: *оцінність, емоційна оцінність, раціональна оцінність, позитивнооцінні мовні засоби, негативнооцінні мовні засоби, перекладний текст, українська мова, чорногорська мова*

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оцінність у художніх текстах є регулятором поведінки автора у виборі мовних засобів, референційних об'єктів для вербалізації, стратегії і тактики вербальної взаємодії. Цінності визначають мовну поведінку перекладача твору, виступаючи основою мотивації і функціонуючи в системі загальнолюдських орієнтирів відповідного часу й простору.

Взаємодія емоційної і раціональної оцінок є показовим явищем для художніх творів багатьох митців сучасності. Оцінювання відбувається шляхом уживання мовних одиниць, зареєстрованих у словниках або в пам'яті носіїв мови з погляду їхніх ціннісних орієнтирів: добра і зла, правди і неправди, справедливості і несправедливості, користі і шкоди, краси і потворності, дозволеного і забороненого. Саме традиційно усталена загальнолюдська аксіологічна шкала впливає на виявлення спільного фонду різних мов і робить художній твір надбанням усього людства.

Об'єктом художнього осмислення українських і чорногорських письменників часто стає епоха тоталітарного режиму, висвітлення якої має виразну емоційно-публіцистичну аксіологію. Звернення до тієї історичної доби є спільним, знаковим і зрозумілим явищем для української і чорногорської літератури і для широкого кола читачів. Мовець, вживаючи будь-яке оцінне слово, знаходиться під впливом двох факторів: об'єктивної ідеальної норми, що існує у даному суспільстві, і суб'єктивної ідеальної норми, свого уявлення про нормативні ознаки цього предмету. Порівнюючи своє уявлення про референт з об'єктивною і суб'єктивною нормами, суб'єкт робить висновок про відхилення якостей предмета від рівня норми і здійснює оцінну предикацію (Іщенко, 2018: 87).

Близькими й актуальними для українського читача є прозові твори Огнена Спахіча – одного з найпотужніших прозаїків молодієї генерації чорногорських письменників, чий текст сприймаємо як сутнісні рефлексії над долею людини в сучасному багатовекторному світі. Його роман „Хансенові діти“, який переклав на українську мову Дмитро Чистяк, не лише для посттоталітарного суспільства, а й для всього людства є зворушливою притчею-пересторогою „про виродження людськості в умо-

вах тоталітарних систем, але також як іронічне портретування міфу про свободу в демократичних суспільствах...” (Чистяк, 2016: 17).

Оцінна семантика тексту роману Огнена Спахіча розкривається у відповідних контекстуальних умовах, зокрема в оновленні структури та семантики компонентів, стилістичної маркованості синтаксичних одиниць. Оцінність у художньому творі виявляє зв'язок з емоційністю, експресивністю мови оригіналу і мови перекладу, проте не ототожнюється з названими поняттями. Емоційні й експресивні одиниці містять негативну або позитивну конотацію, але оцінність – поняття ширше. Оцінку можуть передавати й нейтральні мовні засоби, які вносять елемент об'єктивного осмислення понять і явищ історичної доби. Емоційна оцінка навпаки вносить відчутний елемент суб'єктивізму в текст (Іваненко, 1999: 590).

Емоційна й раціональна оцінки у перекладних текстах, на думку теоретиків, не позбавлені стандартизації, адже перекладачі свідомі того, що читачі та критики оцінюють якість перекладного художнього твору за іншими критеріями, ніж якість оригінального твору, тому вони підсвідомо узгоджують мову свого перекладу з очікуваннями читачів та критиків (Baker, 1998: 482–483). Деякі лінгвісти (Mikoiajczuk, 2000; Nowakowska-Kempna, 1986) кваліфікують критерій оцінки як один з основних у класифікації назв почуттів. Агнешка Міколайчук (Agnieszka Mikoiajczuk) досліджує семантичний клас гніву та його підназв, які мають виразне інтенсивне забарвлення всупереч загальному значенню „негативні емоції“, які вирізняються природою оцінки з огляду на її вартість (Mikoiajczuk, 2000: 130).

Поєднання логічної і емоційної оцінки в романі „Хансенові діти“ уможливорює тісно пов'язану з ситуацією спілкування прагматичну оцінність тексту в цілому, зокрема мовні акти схвалення, заохочення, прихильності (плюс на шкалі оцінок) або навпаки осуду, зневаги (мінус на шкалі оцінок), які ґрунтуються на спільному фонді знань і норм українського й чорногорського народів.

Оцінні конотації одних мовних одиниць на позначення цінностей суспільства вступають у семантичні відношення з іншими, встановлюючи перехід від суб'єктивного тлумачення до трактування в межах інших груп аксіономенів (Сорока, 2015: 207). Е. М. Вольф ступінь зацікавленості суб'єкта поняттями, що „реалізується в семантиці деяких оцінних слів, так і в структурі висловлення в цілому“ називає ефективністю (Вольф, 1985: 43).

Мета дослідження – вивчення аксіологічних механізмів мови перекладеного українською мовою роману чорногорського письменника Ог-

нена Спахіча „Хансенові діти“ через обґрунтування поняття раціональної і емоційної оцінності художнього тексту; окреслення спільних з українською мовою ціннісних орієнтирів, з'ясування ядерних понять роману і формування навколо них позитивнооцінної і негативнооцінної парадигм мовних засобів; простеження функційного вияву лексико-стилістичного потенціалу одиниць тексту, зокрема синонімів, епітетів, метафор.

ЗАСТОСОВАНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Достовірність отриманих результатів і висновків забезпечило використання загальнолінгвістичних та рецептивно-стилістичних *методів: функціонально-стилістичного методу* (для встановлення диференційних ознак оцінності як лінгвістичної категорії; для виокремлення емоційних і раціональних елементів у структурі художнього тексту); *семантико-аксіологічного аналізу* (для з'ясування оцінних механізмів мови тексту); *семантико-диференційного аналізу* (для простеження динаміки, розрізнення семантики мовних одиниць); *лінгвокультурологічного аналізу* (для з'ясування змісту й оцінності мовних засобів перекладу роману залежно від суспільно-політичних, соціокультурних умов їх формування). Інструментом ретрансляції лінгвокультурологічної ціннісної інформації є українська літературна мова, а переклад є засобом накладання асоціативної семантики однієї мови (мовної картини світу) та іншу споріднену. Це уможливорює зробити висновок про універсальність та національну специфіку мовомислення, його оригінальність. Сучасні твори чорногорських письменників, зокрема Огнена Спахіча, відомі в Європі, зокрема в Україні, завдяки перекладам, які роблять їх надбанням української культури. Переклад оцінних структур неможливий без урахування багатоаспектності семантики, стилістики, збереження функційного навантаження загальномовних, естетичних, раціональних, емоційних позитивнооцінних та негативнооцінних аксіологічних засобів у тексті, простеження механізмів передавання у тексті внутрішньомовної семантики й історико-культурних, соціально-політичних, психологічних аспектів життя людини в умовах тоталітарного режиму.

ОТРИМАНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Позитивна або негативна змістова шкала оцінності роману О. Спахіча формується відповідно до визначених у демократичному суспільстві соціальних, національно-культурних, моральних цінностей. Логічна (раціональна) і емоційна (ірраціональна) оцінка в тексті часто взаємоді-

ють. Логічну оцінність мотивують об'єктивні думки, а емоційну – почуття суб'єкта до об'єкта (особи, предмета, явища, події тощо).

Конкретний оцінний зміст у художньому тексті може не збігатися із загальномовним і часто прочитується лише в широкому контексті. Ядерними аксіологічними поняттями роману є **людина, тоталітарна система, новий світ, довкілля, мистецтво, природа**.

Ядерне поняття „людина“. Центральним поняттям роману О. Спахіча „Хансенові діти“, навколо якого вибудовується переважно негативно-оцінна парадигма мовних засобів, є хвора на проказу людина в нелюдських умовах існування, що є завуальованим відображенням тоталітарної системи загалом. Оцінна парадигма людини розгортається через призму сприйняття зовнішнім жорстоким світом.

У тексті представлений експліцитний негативно-оцінний ряд назв на означення тіла людей, які знаходяться в ізоляції від світу в лепрозорії. Показовим є вживання загальномовних з виразно негативними значеннями прикметників та дієприкметників у поєднанні з назвами тіла людини або його частин: *жахливе тіло, потворне тіло, потворні голодні злидарі, спотворене обличчя, хворе обличчя, спотворені руки*, напр.: *Я так і не зміг збагнути, яким чином це діло їм удавалось, незважаючи на жахливі тіла, спотворені прогресуванням хвороби* (Спахіч, 2016: 20); *За якісь пару годин Сенсотреджоре перетворилось на обложений потворними голодними злидарями Содом* (Спахіч, 2016: 27). Частовживаним і виразно негативнооцінним є загальномовний іменник *потвора*. Порівняймо в українській мові *потвора*, в чорногорській мові *čudovište* у значенні „бридка, негарна зовні людина, що має непропорційну будову тіла, фізичні вади тощо“. (Словник, 1976, Т. VII: 399), наприклад: *Нареишті лецата розіжкнулись. Бідолаиша потвора гучно регоче* (Спахіч, 2016: 65). Синонімічним до іменника *потвора* є слово *каліччя*, що акцентує на фізичних вадах людини і є причиною розумової *потворності*, наприклад: *А втім, каліччя тіла заохочує і до розумової потворності, прихованої в найпотамніших глибинах ества* (Спахіч, 2016: 22). Негативну емоційну оцінку тексту формують прикметники на позначення психічного стану людини: *Коли спеціально присланий загін поліції прибув для відновлення порядку, в притулку зосталось не більше десятка нажаханих і змучених хворих* (Спахіч, 2016: 50).

Психологічна аксіологія хворого людського тіла посилюється вживанням негативнооцінних слів та порівнянь з семантикою натуралістичності: *Поглинаючи яечню, стежив за мімікою хворих облич. Лискучі од жиру кусні мертвої плоті здригались, наче кульки пудингу. Спотворені руки скидалися на шматки розплавленого свинцю, а глибоко посажені в орбітах вічка заледве одбивали світіння, що насилу добира-*

лося до них (Спахіч, 2016: 27); *Кричить, нестямиться, голос вигримляє з коридору: «Пустіть мене, **купи гною!** Я вас усіх зараз поріжу, всіх!* (Спахіч, 2016: 55). Натуралістична оцінність іноді переходить в іронічну, зокрема в застосуванні стилістичного засобу оксиморону, наприклад: *Навіть не знаю, що мене більше нажахало – **роzcвічене фіалковими сiнiяками лице Дункана**, чи його аж мідний від ударів кулачок* (Спахіч, 2016: 54).

Негативну оцінність формує ставлення зовнішнього світу (у творі він постійно асоціюється з новим світом, з Європою), який усіма методами намагається відмежуватися від хворих на проказу людей, а в широкому розумінні – від країн з тоталітарним устроєм: *Румунські селяни-неотеси, розум яких досі тьмарився від ірраціональних страхів і забобонів, бачили в нас **затаврованих хвор'ю відщепенців** або й просто **лихих грішників**; саме тому вони дозволяли своєму недолугому потомству бавитися лише за кілька сот метрів од мурів лепрозорію* (Спахіч, 2016: 19).

Негативну аксіологію посилює контекстуальне вживання контрастних позитивнооцінних назв емоцій і саркастичних метафор: *Йому вдавалося видобути зі **спотворених облич зворушливі усмішки**, які перетворювали **хворих на карикатури нашого лиха*** (Спахіч, 2016: 25). Контрасти тексту роману часто апелюють увагу читача до суперечливості суті християнства і дій самих християн, що в тексті передається антонімічним вираженням слів *любов-ненависть, любов-гнів*, наприклад: *Мільйони людей **полюбили Святе Письмо**, а тому **ненавиділи проказжених**, а, отже, радо закидали їх камінням, а на шию прив'язували дзвіночки* (Спахіч, 2016: 47). Будь-які психологічні позитивні емоції, пов'язані з духовністю, сакральністю нівелюються профанними негативно-оцінними порівняннями, порівняймо: *І тоді мчу щодуху. У колінах болить. **Легені схожі на зморшкуваті яблука, а серце – на черв'яка, що вгризається в них*** (Спахіч, 2016: 75).

Емоційну оцінку хворої людини посилюють дієприкметникові звороти і підрядні метафоричні конструкції з негативною конотацією: *Чуючи слово «проказа», люди здебільшого 1) згадують деякі сцени із Вайлерового „Бен-Гура“, де змальовано одну з колоній проказжених, що тиняються по всіх усядах, **прокляті Богом і приречені на гидливість здорових**, а також на болісну кончину в покинутих печерах подалі від міста; 2) **страхаються біологічного чудовиська, яке ввірвалось у двадцятье століття**, і вважають, що в нашу добу його може спричинити винятково фатальна помилка природи або покарання всевишньої справедливості* (Спахіч, 2016: 19).

Саркастичним змістом наповнені метафори з відомими для широкого загалу прецедентними образами світової літератури, напр.: *Якщо риси його обличчя ще не спотворились, то майже всі суглоби було уражено. Коли він підходив, – здавалося, то якась велетенська лялька з найжахливіших дитячих кошмарів* (Спахіч, 2016: 20); *Нічогісінько не зрозумівши в повідомленні про нову недугу, прокажені, з усього видно, зробили висновок, буцімто це гидке каченя у зграї справжніх хвороб зародилося через одностатеві зносини* (Спахіч, 2016: 20).

Логічна оцінка контекстуально підсилюється емоційною, яка характеризує безвихідь, приреченість людини, її розбалансований психічний стан, порівняймо: *Невдовзі містяни побачили, як ця розлючена мстива орда зі страхітливими вигуками кинулась до міської брами, що виявилась досить піддатливою* (Спахіч, 2016: 27). Емоційна оцінка стає визначальною у формуванні духовного і психологічного образу людини: *Усередині нас – невблаганний звір. Цей змії удає сплячого, а потім раптом як накинеться з печери... Еге ж? (Спахіч, 2016: 57); Якби ж Чон не втнув усе це з гієноподібною посмішкою – я зреагував би зовсім інакше* (Спахіч, 2016: 61).

На означення життя пацієнтів лепрозорію у романі Огнена Спахіча вжито цілий ряд загальномовних абстрактних іменників з семантикою „жаху“: *хвороба, страх, жахіття, потворність, страждання, лихо, безвихідь*, які часто набувають вияву контекстуальної градації: *Цей випадок іще раз упевнив нас у неприналежності до інших, у тому, що між нами, Хансеновими дітьми, і рештою світу розгорнулась велетенська пустеля, де були і хвороби, і страхи, і жахіття, і потворність* (Спахіч, 2016: 41). Саме ж життя характеризують негативнооцінні прикметники з семантикою „злиденності“: *мізерне, нікчемне, жалюгідне*, порівняймо: *Йому так хотілося, щоби разом із побратимами вбили і його, так хотілося притиснутися до них і скінчити своє мізерне життя разом із загиблими пацієнтами лазарету, кинуте напризволяще у нетрях Румунії* (Спахіч, 2016: 29). Про синонімічне багатство чорногорської і української мов свідчить уживання в перекладі іменників *життя, існування, вікування*, які часто в тексті роману ідентифікуються з метафоричними образами невизначеності, загибелі, страху: наприклад: *Нехай би краще вже кричали, бунтували зі страху супроти згубного віщування майбутньої загибелі, коли прийдешнє і майбутнє існування мали перетворитися на чорний згусток, підхоплений непередбачуваною кровеносною системою... долі* (Спахіч, 2016: 38); *Авжеж, хоча на час зйомки моє обличчя свідчило про досить мирне вікування, воно вже поволі вгрузало у сипучі піски забуття, у страшну драговину прийдешнього* (Спахіч, 2016: 39).

хіч, 2016: 39); *А на наших тілах уже проступали ознаки лиховісної міни того, що справді важко було назвати життям* (Спахіч, 2016: 49). Життя часто порівнюється з пеклом – виразно полярним і негативним релігійним поняттям: *Не треба великої фантазії, щоб уявити, як наближаюсь до пекла: невдовзі земній корі не стане сили нести моє тіло, з підземних тріщин вирвуться пламені – і загину під захоплені вигуки та оплески глядачів* (Спахіч, 2016: 61).

Негативна аксіологія тіла й духовного стану пацієнтів відповідає емоційній атмосфері самого лепрозорію – алегоричного образу тоталітарної системи, частовживаними епітетами-синонімами якого є прикметники з семантикою „неспокою“: *скажений, божевільний, прокажений*, які є ключовими поняттями оцінних метафор, наприклад: *Скажений лепрозорій вистрибує – вгору-вниз, вгору-вниз* (Спахіч, 2016: 75).

Ядерне поняття „тоталітарна система“. Алегоричним образом тоталітарної системи є лепрозорій – заклад для лікування хворих на проказу. Експліцитну оцінку лепрозорію передають порівняння і метафори з ключовими іменниками з семантикою «приреченості»: *смерть, мерці, цвинтар, череп* та прикметники й дієприкметники *мертвий, постарілий, загублений*, наприклад: *Мені завжди здавалося, що сама будівля притулку, а також тутешній побут, нагадували не лікувальну установу, а радше проклятий покинутий цвинтар, де снують одні лиш духи мерців* (Спахіч, 2016: 19); *Череп останнього лепрозорію Європи з тріском зникає в обіймах вогняної медузи. Думка, що в мене довіку залишиться цей спогад, мимоволі потішає: постаріла потвора навіть у падінні зберегла свою гідність і велич* (Спахіч, 2016: 83); *Гаряча земля парує – над рівниною звелися паволоки пари. У цій мряці наш триповерховий камінний притулок скидається на загублений корабель* (Спахіч, 2016: 72).

Наскрізними поняттями роману О. Спахіча є загальномовні негативнооцінні абстрактні іменники *смерть, розпач, божевілля*, які набувають психологічного метафоричного осмислення: *Уявляючи поцейбічну форму смерті, від самого дитинства пригадую образ страшенної старезної черепахи з вогненними очима, яка мешкає десь на Галапагоських островах і хоч повільно, та невблаганно суне до мети. З її м'язистого нутра тхне просто неймовірним смородом, од якого тікають і люди, і звірі* (Спахіч, 2016: 71); *Слід було ще викопати могилу для Маргарити, але боявся залишати Дункана самого, адже відчував: велетенський спрут божевілля досі тримає своїми щупальцями наш рятівний корабель* (Спахіч, 2016: 63).

Абстрактні іменники *жахіття, пекло* і образна назва *смердючий курник* функціонують як емоційні синоніми слова *лепрозорій*, що є

уособленням тоталітарної системи загалом: *Дзеркала нашого лепрозорію (а в кожній палаті було по люстру) стали свідками жахить, гідних справжнього пекла* (Спахіч, 2016: 20); *Уранці 17 квітня 1944 року він прокинувся у смердючому курнику неподалік головного шляху* (Спахіч, 2016: 30). І як вирок звучить вислів: „*Божя ласка покинула цю оселю*“, – відказує він (Спахіч, 2016: 73).

Ядерне поняття „довкілля“. Аксіологія душевного і фізичного стану людини виходить за межі локації самого лепрозорію і поширюється на об'єкти оточення і на природу загалом. Семантика „тьми“ і „вмирання“ стає основою наповнення оцінних епітетів до назв *краєвиди, земля, природа: прокажені краєвиди, темна земля, безплідна земля, мертва природа*. Семантика „вмирання“ поширюється і на інші явища природи: *сніг, дощ, дерева* тощо і виразно контрастує з усталеною парадигмою суспільних уявлень. Наприклад: *Цей сніг не перетворював ні поля, ні рівнини, ані будинки на прегарні мальовничі зимові краєвиди, не оповивав довкілля тишею, схожою на мливу туману*. Він був зовсім іншим. Вочевидь, моє враження слід було пов'язати з дедалі гіршим зором (або з іще гіршим настроєм), але, відкопуючи під каплицею від білого насипу порубані дрова, знайшов у білині невеличких тваринок завбільшки дитячий мізинець. Тоді подумалось – той *сніг мертвий*; насправді ж килим забрудненої білоти виявився тілом якогось величезного мерця, що невдовзі мав розкластись (Спахіч, 2016: 76). Натуралістичні порівняння з профанним змістом заперечують усталені в мовомисленні слов'ян естетичні парадигми оцінності *місяця, сонця*, наприклад: *Коли ж я заплющував мовби й придатне для споглядання праве око, помежи краєвидом і мною западала пелена, і тоді місяць перетворювався на розчавлену жувальну гумку, а палатний мешканець – на заснулого пацюка* (Спахіч, 2016: 18).

Негативну аксіологію довкілля часто посилюють метафори на позначення промислових об'єктів, які були недалеко від лепрозорію: *Останній лепрозорій Європи розташувався на південному сході Румунії, помежи воістину прокажених краєвидів темної та безплідної землі, тож зір тішили тільки брудні димарі теплових електроцентралей і недорубки колись неозорих дібров* (Спахіч, 2016: 17); *Завод харкав чорними клубами диму, які зводились над рівниною – наче вартові* (Спахіч, 2016: 76); *Тому були і Гвалтування, і різанина і оргії, і жорстокі вбивства на вулицях міста, що тепер перетворилось на виставу потворних ганебищ* (Спахіч, 2016: 27).

Негативнооцінні парадигми мовних засобів людини, лепрозорію тощо є частиною загальної аксіології тоталітарної системи в цілому.

Наскрізними в тексті є негативнооцінні образи диктаторів, таборів, революції тощо. Виразно емоційними є їхні аксіологічні метафоричні вислови, які зберігають наскрізну для роману семантику „страху“, „тьми“, „потворності“, наприклад: *Відмовившись від опікування своїм тілом (вочевидь, вона навмисне хотіла швидше його позбутись), десять останніх років Маргарита Йосипович мандрувала **чорним морем своїх спогадів**, постійно скаржачись на холод чи, власне, на сибірський мороз, який, схоже, закарбувався в її мізках до скону* (Спахіч, 2016: 22); ***Понівечене обличчя диктатора [Чаушеску] світило зубами серед клубищ диму*** (Спахіч, 2016: 42). Тоталітарна система часто асоціюється в тексті з тортурами, знущаннями, репресіями, негативна семантика яких увиразнюється на тлі вживання слів з семантикою „жаху“: *Ачей, забилися десь якнайдалі за балками, уявляючи **жахливі наслідки** можливого арешту. Адже їх увесь вік годували **страхіннями про підземелля неблаганної столичної Секурітате**. Там на них чекають **тортури**, через які довіку доведеться висирати кров'ю* (Спахіч, 2016: 45).

Імперська політика Радянського союзу викликає в уяві очевидців різко негативну реакцію і негативно-емоційні спогади, які контрастують у тексті з полярними позитивними загальнолюдськими цінностями доброти і любові, порівняймо: *Без надмірної фантазії міг уявити, як **оті тварюки кружляють над притулком**, виганяючи з-за мурів, із могил, із-під землі залишки доброти й людяності* (Спахіч, 2016: 58).

Як саркастично-оцінні функціонують у тексті вислови, що називають безпосередніх творців імперської політики: *Історія має назвати цих-ось **людоців вірними псами революції*** (Спахіч, 2016: 79); *Тієї миті я ще не відав, що спільно з керманичем вони готували для нас каюту (саме так назвала **російська тварюка** наш льох), комфортом якої мали розкошувати аж до кордону з Європою, себто аж до порожніх віденських доків, до ока темряви, в якому єдина зброя двох прокажених – надія – мала розбитись на валах мурів Циклопів з іншого світу* (Спахіч, 2016: 87).

Ядерне поняття „новий світ“. Пережиті сповна жахи тоталітарних реалій, втіленням яких став у романі О. Спахіча лепрозорій, створюють негативний образ Європи, нового світу, пов'язаний з бездіяльністю та з намаганням відгородитися від загроз світового масштабу. Людину з імперським минулим жахи переслідуватимуть і в новому світі, порівняймо: *Але навіть у вигаданому **новому світі** мені випаде жити в тому ж місці, **снити** тими ж самими **страхіннями**, промовляти ті самі слова. Тому що я завжди був і залишусь прокаженим* (Спахіч, 2016: 78). Негативна оцінність часто переходить в контекстуальну аксіологічну іронію усталених висловів української мови, які є вдалимими відповідниками чор-

ногорської мови: „Підемо на бал, потиснемо руку всій цій **Європі**“, – так думалось мені. „**Авжеж, вона заслужила на ... міцний потиск прокаженої руки ... Катюзі по заслугі**“, – так міркував я (Спахіч, 2016: 90).

Негативний образ Європи часто асоціюється з розділеністю, „купою паперових клаптиків“, порівняймо: *Але з кожною спробою загнати сіризну під ліжко з позабутої темряви пам'яті чомусь виринали **клаптики розірваної Європи*** (Спахіч, 2016: 80); *Мене лякають не Робертові плани, а жахлива покірність голосу, через яку „Чудовий голубий Дунай“ перетворився на пляшку прозористої рідини, що тремтить у нього під носом, а **європейський континент – на купку паперових клаптиків*** (Спахіч, 2016: 53).

З негативнооцінними реаліями тоталітарної системи контрастують поодинокі позитивно-емоційні образи, які асоціюються з християнством, зі Святим Письмом, духовністю, порівняймо: *Як би мені тепер хотілось, щоби **заводський димар** обернувся на дзвіницю собору, а у хмарах чаду проступило нарешті **обличчя Господа!*** (Спахіч, 2016: 75); *А ще хочу, щоби наснилось, як високо-високо в небесах **летять голуби*** (Спахіч, 2016: 73).

Рациональним позитивнооцінним полем у романі „Хансенові діти“ обростає історія, обличчям якої є імена або узагальнений образ суспільно-політичних та культурних діячів. Нейтральні мовні засоби у контексті набувають виразної аксіологічної конотації, наприклад: *Проминула пора Влада III Цепеша та Мірчі I Старого, а також часи **оборонця християнства з Молдови Штефана II Великого та Михайла Хороброго, цих відданих апостолів божественного Слова, а колись же саме до невгасимих сузір'їв їхніх імен зводились у надії очі вірян, коли вигнуті шаблі турків-отаманів проливали ріки молоді крові*** (Спахіч, 2016: 17). Позитивну оцінку посилюють відомі прислів'я, пов'язані з чорногорськими реаліями і з загальнолюдськими цінностями, наприклад: *А втім Румунія ніколи не забувала своїх **славних синів. „Ріки спливають, а скелі стоять“***. – *стверджує тутешнє прислів'я* (Спахіч, 2016: 18); *Мій любий сусід Роберт В. Дункан часто повторював, що **історія – третє око людства**, адже саме вона дозволяє з'ясувати непоясненні вади нашої меланхолійної доби* (Спахіч, 2016: 18).

Ядерне поняття „мистецтво“. До раціонально-емоційної позитивнооцінної сфери роману належать традиційні загальнолюдські духовні цінності: твори музичного, образотворчого мистецтва, культурна світова спадщина: *Авжеж, **найдорожчим моєму серцю залишається альбом „Даббл Бланк“ гурту „Білта“, випущений югославською фірмою „Юготон“***. Саме він назавжди зостанеться **символом доброти і**

незрадливої дружби (22–23); У багатті згоріли **цінні твори образотворчого мистецтва**, зокрема портрети румунської королеви Марії, а також старовинні горіхові меблі (*це багатство привезли до лепрозорію разом з полотнами як дарунки королівської родини*) (Спахіч, 2016: 27).

Ядерне поняття „природа“. Одним із наскрізних позитивнооцінних і оригінальних образів роману О. Спахіча є квітка нарцис, естетично довершена краса якої контрастує з жорстокими реаліями світу. Саме нарцис стає символом людського прагнення до ніжності, краси і свободи, порівняймо: *День, який розпочався зі світлого цвітіння нарцисів, розгортався у сонних буднях останнього лепрозорію Європи по якійсь спіралі жахів* (Спахіч, 2016: 43); *Інгемар Золтан простує до південного муру – перевірити, чи й досі, як і раніше о цій порі, там цвітуть нарциси: рве їх безжально, незважаючи на коріння. Його холодні сльози падають тепер і на шовкові пелюстки* (Спахіч, 2016: 30); *Простягаючи шкарубкі руки до нарцисів, роззираюсь увсебіч, аби переконатися, що цього ранку серед прокажених я прокинувся першим* (Спахіч, 2016: 30).

Рационально-емоційною позитивнооцінною семантикою сповнені художні образи інших квітів: *гвоздик, бузку, троянд* тощо. Це сприймається у романі як вічне прагнення людини до прекрасного, до краси, яка врятує світ, порівняймо: *Замість костюма він одягав легку оксамитову сорочку, а ще – купував у вуличних торговців гвоздики. Тоді йому дедалі частіше здавалося, що на світі з'явилася нова форма якнайпростішої краси – відчував її, коли бачив на тротуарі тінь од Мартиноного силуету* (Спахіч, 2016: 34); *Золтан пам'ятав, що біля каплиці цвіли дикі ясно-червоні троянди та невеликий кущик бузку, пам'ятав давні прозорі шибки, які світилися бездоганною чистотою в невеличких кружальцях вікон, а також запах курного ладану, що його старенька пані одержувала в пакунках від Червоного Христа* (Спахіч, 2016: 44).

ВИСНОВКИ

Оцінність – категорія динамічна, універсальна і прямо пов'язана зі специфікою розвитку літературної мови, зі зміною суспільно-політичних і культурних умов життя суспільства. Аксіологічні орієнтири українського і чорногорського народів близькі і взаємозрозумілі, оскільки цілком відповідають загальнолюдській усталеній аксіологічній шкалі цінностей. Мова перекладу за допомогою синонімів, епітетів, метафор, прецедентних висловів вдало передає парадигму оцінності образів Огнена Спахіча в романі «Хансенові діти»: людини, її просторової локації, довкілля, тоталітарної дійсності, нового світу тощо.

Аксіологічні засоби мови перекладу, як і мови оригіналу, виразно негативно-емоційні й психологічні.

Засобом формування, увиразнення раціональної оцінки є мовні одиниці переважно з інтелектуальної сфери мовомислення. Слова-символи посилюють позитивну оцінку духовних загальнолюдських цінностей – мистецтва, природи, історії. Одним із визначальних критеріїв формування аксіологічної шкали роману є естетична довершеність семантичного, змістового наповнення мовних одиниць – лексем, висловів, фразеологізмів.

Перспективи досліджень мови чорногорської літератури, перекладеної українською, вбачаємо у розширенні жанрової специфіки художніх текстів у зіставленні різних часових періодів в історії обох літературних мов, в аналізі парадигм оцінності з урахуванням особливостей семантики і стилістики мови-оригіналу.

Література

- Baker, M. (1998). „Réexplorer la langue de la traduction: une approche par corpus“. *Meta*, Vol. 43, N° 4, p. 480–485.
- Malmkjær, K. (1998). „Love they Neighbour: Will Parallel Corpora Endear Linguists to Translators?“. *Meta*, Vol. 43, N° 4, p. 534–541.
- Mikołajczuk, A. (2000). *Problem ocen w analizie wybranych polskich nazw uczuż z klasy semantycznej GNIĘWU*, Acta Universitatis Wratislaviensis No2229. Język a kultura, Tom 14, Wrocław, p. 117–134.
- Nowakowska-Kempna, I. (1986). *Konstrukcje zdaniowe z leksykalnymi wykiadnikami predykatyw uczuż*. Katowice: Uniwersytet ЇІЇski.
- Puzynina, J. (1982). *Językoznawstwo a aksjologia [Tekst]*, p. 23–32.
- Puzynina, J. (1986). *O elementach ocen w strukturze znaczeniowej wyrazów [Tekst]*, Biuletyn PTJ, p. 121–128.
- Fix, U. (1988). *‘Kommunikativ adaguat’ – ‘stilistisch adaguat’. Zu Problemem, Kategorien, Kriterien der Redebwertung. Dissrtation (B) zur Erlangung des akademischen Grades doctor scientiae philosophiae*, Halle-Wittenberg: Martin-Luther-Universität.
- Wierzbicka, A. (1997). *Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. New York: Oxford University Press.
- Вольф, Е. М. (1985). *Функциональная семантика оценки*. Москва: Наука.
- Іваненко, С. М. (1999). *Поліфонія тексту*. Київ: Видавничий центр КДЛУ.

- Іщенко, Н. (2018). „Оцінні складові конотації: оцінний компонент у структурі слова і оцінне значення“. *Lingua Montenegrina*. god. XI/1, br. 21. Cetinje.
- Калустова, О. М, Мова перекладу та перекладна мова, <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74394/26>
- Сорока, Т. В. (2015). *Особливості полісемантичної структури аксіономенів сучасної англійської мови*, Сучасні дослідження з іноземної філології. 13. Ужгород, с. 197–208.
- *Словник української мови в 11-ти томах*, (1976). Т. VII, Київ.
- Спахич, Огнен (2016). „Хансенові діти“, Переклад Дмитра Чистяка, Всесвіт, № 11–12, с. 17–94.
- Чистяк, Д., „Хансенові діти“. (2016). Всесвіт, № 11–12, 2016, С. 17–94.

Tetiana KOTS

LANGUAGE MEANS OF EVALUATION IN OGNEN SPAKHICH'S NOVEL „HANSEN'S CHILDREN“

The article analyzes the linguistic means of evaluation in the novel of the modern Montenegrin writer Ognen Spahic „Hansen's Children“, translated into Ukrainian. Evaluation is qualified as a universal stylistic category, which covers multilevel language units with axiological semantics and conveys the positive or negative attitude of the speaker to the named object, phenomenon, concept.

The text of the novel raises a close and understandable for the Ukrainian and Montenegrin peoples problem of loss of humanity in the conditions of totalitarian systems, ironic portrayal of the myth of freedom in democratic societies. The linguistic behavior of the translator of the work is determined by the universal values of freedom, which are the basis of motivation to build evaluative paradigms of nuclear concepts: man, environment, totalitarian system, new world, which have a clearly negative psychological and emotional connotation. Rational axiology is manifested in the contextual functioning of common lexical units.

Positive, emotional and symbolic in the text are the universal values of culture and spirituality, which unite the nation and humanity in general: art, nature, history. Evaluation in a translated work is done by using language units registered in dictionaries or in the memory of native speakers in terms of their values. Analysis of the translated text proves that the problem of the totalitarian system has a common understanding in the Montenegrin and Ukrainian worldviews. One of the defining criteria for the formation of the

axiological scale of the novel is the aesthetic perfection of the semantic, semantic content of language units – tokens, expressions, phraseology.

The considered axiological paradigms of lexical units, in particular synonyms, and stylistic means (epithets, metaphors, antitheses, oxymorons) testify that the traditionally established universal axiological scale influences the discovery of a common fund of different languages and makes a work of art the property of all mankind.

Key words: *evaluativeness, emotional evaluativeness, rational evaluativeness, positively evaluative language means, negatively evaluative language means, translated text, Ukrainian language, Montenegrin language*